

Lise Dönemindeki Ergenlerin Riskli Yaşam Deneyimleri

Nilgün ÖZTÜRK¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, nilgun.ozturk@inonu.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 22.04.2020

Kabul Tarihi/Accepted: 02.06.2020

e-Yayın/e-Printed: 19.06.2020

DOI: [http://dx.doi.org/ 10.14582/DUZGEF.2020.145](http://dx.doi.org/10.14582/DUZGEF.2020.145)

ÖZ

Bu araştırmada, lise dönemindeki ergenlerde görülen riskli davranışlar ergenlerin yaşam deneyimlerine dayalı olarak belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çalışma için, nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Çalışmada, lise dönemi ergenlerinin deneyimlerine göre riskli davranışlarını anlamak, bu davranışları kapsayıcı temalar altında birleştirmek ve çözüm önerileri sunmak amaçlanmıştır. Katılımcılar Doğu Anadolu Bölgesinde Büyükşehir olan Malatya da farklı okullarda eğitimine devam eden ve yaşları 15-18 arasında bulunan 40 (20=kız, 20=erkek) lise öğrencisidir. Yapılan görüşmelerin tematik analizi sonucunda ortaya çıkan yedi ana tema şunlardır: 'Kavga', 'Madde kullanımı', 'Okuldan kaçma', 'Evden kaçma', 'Kopya çekme', 'Öğretmene karşı gelme', 'İntihar'. Yapılan bu araştırmanın ergenlerin riskli yaşam deneyimleri ve bu deneyimlerin nedenlerinin anlaşılmasına katkı sağlayan bilgiler sunduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Riskli davranışlar, ergenlik, lise öğrencileri, tematik analiz

Risky life experiences of adolescents in high school

ABSTRACT

In this research, risky behaviors seen in high school adolescents were examined to be determined based on adolescents' life experiences. Phenomenology design, one of the qualitative research methods, was used for this study. The purpose of this research is to understand risky behaviors according to the experiences of high school adolescents, to combine these behaviors under inclusive themes and to offer solutions. The study group is 40 (20 = female, 20 = male) high school students who continue their education in different schools in Malatya, which is Greater in the Eastern Anatolia region, and whose ages are between 15-18 years old. As a result of the thematic analysis, seven main themes emerged describing: 'Fight', 'Substance use', 'Escape from school', 'Don't run away from home', 'Cheating', 'Don't oppose the teacher', 'Suicide'. It is thought that this study provides information that contributes to understanding the risky life experiences of adolescents and the reasons of these experiences.

Keywords: Risky behaviors, adolescence, high school students, thematic analysis

1. GİRİŞ

Ergenlerde (15 yaş ve üstü) ölüm oranları % 48.8 gibi yüksek bir orana sahip (TÜİK, 2018) olmasına rağmen bu ölümlerin çoğu sigara (Bilgiç & Günay, 2014), alkol kullanma, riskli araç kullanımı, şiddet davranışlarında bulunma gibi (Aras, Günay, Özcan & Orçin, 2007) önlenemez nedenlere bağlıdır (Ozer, Adams, Gardner, Mailloux, Wibbelsman & Irwin, 2004). 15-19 yaş arası ergenlerin başlıca ölüm nedenleri motorlu taşıt yaralanmaları ve ölümleri, kavga etmeye bağlı yaralanmalar, intihar (Alexander, Kim, Ensminger, Johnson, Smith & Dolan, 1990), alkol, tütün ve madde kullanımı, istenmeyen gebelik, cinsel yolla bulaşan hastalıklardır (Kann, Kinchen, Williams, Ross, Lowry, Grunbaum & Kolbe, 2000). The Youth Risk Behavior (2018) verilerine göre lise öğrencilerinin % 8.5'i son 12 ay içerisinde bir veya daha fazla okulda fiziksel bir kavgaya karışmış, % 29.8'i alkol kullanmış, % 19.8'i uyuşturucu madde kullanmış, % 7.4'ü intihar girişiminde bulduklarını bildirmişlerdir. Ulusal alanyazında yapılan araştırma bulgularına göre lise öğrencilerinin % 28.1'i

sigara içtiklerini (Çavuş, Çavuş & Görpeliöğlü, 2017), % 46.1'i alkol, sigara ve uyuşturucu madde kullandıklarını (Ozakar Akca & Selen, 2016), % 31.7'si fiziksel şiddet ve % 41.5'i duygusal şiddet (Aygen & Açık, 2014) uyguladıklarını belirtmişlerdir. Riskli davranışlar doğrudan yada dolaylı olarak ergenlerin sağlığını, iyilik hallerini ve yaşamlarını etkileyen potansiyel olarak olumsuz sonuçları olabilecek davranışlar olarak belirtilmektedir (Hurrelmann & Richter, 2006; Jessor, 1998). Yukarıda ifade edilen bu oranlar ergenlik döneminde “riskli davranış” oranlarının yüksek olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir (Richter, 2010; Tymula, Belmaker, Roy, Ruderman, Manson, Glimeher & Levy, 2012). Ayrıca bir riskli davranışta bulunmak bir başka riskli davranışta bulunmayı da beraberinde getirebilmektedir (Alexander ve diğerleri, 1990; Donovan & Jessor, 1985). Bu nedenle ergenlik döneminde yaşanabilecek riskli davranışların belirlenmesi ve önlenmelerine yönelik önerilerin sunulması önemlidir (Alexander ve diğerleri, 1990; Hair, Park, Ling & Moore, 2009; Kipping, Campbell, MacArthur, Gunnell & Hickman 2012).

Riskli davranışlar yaşamın sadece bir gelişim dönemiyle sınırlı olmamakla birlikte, ergenlik döneminde özel bir öneme sahiptir (Richter, 2010). Çünkü riskli davranışların genellikle ergenlik döneminde ortaya çıktığı belirtilmektedir (Boyer, 2006; Hurrelmann & Richter 2006; Peltzer, 2010; Richter, 2010; Somerville, Jones & Casey, 2010). Dünya Sağlık Örgütüne göre, ergenlik 10 ile 19 yaşlarını kapsayan (WHO, 2017) fiziksel, sosyal, bilişsel ve duygusal anlamda pek çok değişimin yaşandığı özellikle uzun vadeli amaçların ve bireysel isteklerin düzenlendiği yaşam dönemidir. Bu dönemde ergenler çoğu zaman sosyal zorluklar ve zorlayıcı olan pek çok değişime nasıl uyum sağlayacaklarını keşfetmeye çalışırlar (Crone & Dahl, 2012). Riskli davranış çoğunlukla bu süreçte ergenlerin karşılaşmış oldukları zorlukların üstesinden gelmede kullandıkları uygunsuz bir problem çözme biçimi olarak ifade edilmektedir (Hurrelmann & Richter 2006).

The Youth Risk Behavior Surveillance System (2018) göre gençler arasında ölüm, hastalık ve sosyal sorunlara neden olan riskli davranışlar, yaralanma ve şiddet içeren davranışlar, sigara kullanımı, alkol ve uyuşturucu madde kullanımı, istenmeyen gebelikler ve cinsel yolla bulaşan hastalıklar, diyet-obezite ile ilişkili sağlıksız beslenme ve yetersiz fiziksel aktivite şeklinde nitelendirilmektedir.

Türkiye’de ergenlerin sergiledikleri riskli davranışlar genel olarak kategorize edildiğinde; kavga (Savi Çakar, Tagay, Karataş & Yavuzer, 2015; Telef, 2014), madde kullanımı (Arslan, Terzi, Dabak & Pekşen, 2012; Çavuş, Çavuş & Görpeliöğlü, 2017), evden kaçma (Duru & Arslan, 2014), okuldan kaçma (Kıran Esen, 2003; Savi Çakar ve diğerleri, 2015), kopya çekme (Çavuş vd., 2017; Kıran Esen, 2003), öğretmene karşı gelme (Celep, 2002; Erdoğan, 2002) ve intihar (Kıran Esen, 2003; Ünlü, Aksoy & Ersan, 2014) şeklindedir.

Riskli davranışlar sonuçları açısından hem kısa hem de uzun vadede ergenlerin yaşamlarını etkileyebilmektedir. Örneğin kısa vadede, korunmasız seks ergenleri hamilelik ve cinsel yolla bulaşan enfeksiyon riskine sokabilmekte; alkol kullanımı ve emniyet kemeri takılmaması motorlu taşıt yaralanmaları ve ölümlerine neden olabilmektedir (Hair ve diğerleri, 2009). Uzun vadede ise, ergenlerde fiziksel aktivitenin olmaması obezite, kalp hastalığı ve diyabet gibi rahatsızlıkların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Gordon-Larsen, Nelson & Popkin, 2004). Madde kullanımı ise yetişkinlikte madde bağımlılığı ile ilişkilendirilmektedir (D’Amico, Ellickson, Collins, Martino & Klein, 2005). Bu maddelerden biri olan sigara kullanımı bazı hastalıklara (kanser, alerji gibi) yakalanma riskini artırmakta ve yangın gibi çevresel zararlara yol açabiliyorken; alkol bağımlılığı ise siroz, kanser, felç gibi rahatsızlıklara yakalanma riskini artırmaktadır (WHO, 1999). Dolayısıyla ergenlik döneminde sergilenen riskli davranışlar ergenin genç yetişkinlik dönemini de etkileyebilmektedir (Hair ve diğerleri, 2009).

Uluslararası alanyazında yaklaşık olarak 40 yıldır ergenlik dönemindeki riskli davranışlar araştırılıyor olmasına rağmen (Richter, 2010) son yıllarda ergenlik dönemindeki riskli davranışların incelenmesine olan ilginin arttığı görülmektedir (Hair ve diğerleri, 2009). Araştırmalarda, riskli davranışın bireysel ve psikolojik belirleyicilerine odaklanıldığı (Michael & Ben-Zur, 2007; Richter, 2010; Sasson & Mesch, 2014), riskli davranışların nedenlerinin araştırıldığı (Gonzalez, Field, Yando & Gonzalez ;1994; Nesdale & Lambert, 2008; Sim, 2000) ve çoğunlukla anketler aracılığıyla risk alma davranışlarının oranlarının analizleri yapılarak risk almanın gelişiminin incelendiği görülmüştür (Arslan, Terzi, Dabak & Pekşen, 2012; Ayan, 2011; Aygen & Açık, 2014; Boyer, 2006; Pharo, Sim, Graham, Gross & Hayne, 2011; TYRB, 2018). Ulusal alanyazında da risk

alma davranışının sıklığı (Savi Çakar ve diğerleri, 2015; Güler, Güler, Ulusoy & Bekar, 2009), sosyodemografik değişkenler (Aras, Günay, Özan & Orçin, 2007; Balkaya & Ceyhan, 2007; Muslu & Aygün, 2017; Ozakar Akca & Selen, 2016; Tümer & Şahin, 2011), sosyal destek (Körük & Aypay, 2017; Uludağlı & Sayıl, 2009) ile ilişkisinin incelendiği görülmektedir. Bunlara ek olarak daha önce yapılan çalışmalarda, riskli davranışlar çoğunlukla yetişkinlerin bakış açısından yada bu konuda yapılan nicel araştırma sonuçlarına göre açıklanmıştır (Alexander vd., 1990; Savi Çakar ve diğerleri, 2015). Dolayısıyla yetişkinler tarafından “riskli” olarak tanımlanan bu davranışların ergenler için aynı anlamı ifade edip etmediği açık değildir. Örneğin, hızlı araba kullanmak yetişkinler tarafından riskli bir davranış olarak değerlendiriliyorken, genç ergenler tarafından iyi bir sürücü olmanın işareti olarak değerlendirilmektedir (Alexander ve diğerleri, 1990). Bunlara ek olarak riskli davranışları ergenlerin bakış açısından araştıran çalışmalar olmasına rağmen bu çalışmaların nicel araştırmalar olduğu görülmektedir (Aras vd., 2007; Muslu & Aygün, 2017). Ayrıca dünyada meydana gelen hızlı değişim ve gelişimle beraber ergenlerin neleri riskli davranış olarak algıladıkları ve deneyimlediklerini açıklamaya çalışan bilimsel çalışmalara ihtiyaç duyulduğu da düşünülmektedir. Ulusal alanyazında yapılan çalışmaların İzmir (Aras ve diğerleri, 2007; Siyez & Aysan, 2007; Telef, 2014), Ankara (Çavuş ve diğerleri, 2017; Ulusoy ve diğerleri, 2005), İstanbul (Ünlü, Evcin, Yılmaz & Dalkılıç, 2013), Samsun (Arslan ve diğerleri, 2012) ve Eskişehir (Balkaya & Ceyhan, 2007) gibi büyük şehirlerde yapılmış olması da dikkate alındığında Doğu Anadolu Bölgesindeki büyük şehirlerden biri olan Malatya ilinde ergenlerin riskli davranışlarına yönelik yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ayrıca riskli davranışlarla ilgili koruyucu önlemlerin alınabilmesi ve koruyucu etkenlerin belirlenebilmesi için zaman içinde değişen ve kültürler arasında farklılaşan özelliklerin saptanmasının da önemli olduğu belirtilmektedir (Lindberg, Boggess, Porter & Williams, 2000).

Bu araştırmanın amacı, ergenlerin deneyimlerine göre riskli davranışların neler olduğunu keşfetmektir. Araştırmadan elde edilen bulgular bu konudaki alanyazına katkı sağlayacaktır. Ayrıca ergenlerin riskli davranışlarını keşfetmek etkili önleme/müdahale programlarının geliştirilmesini sağlayacaktır.

2. YÖNTEM

Bu bölümde; araştırmanın modeli, katılımcılar, veri toplama aracı, veri toplama süreci ve verilerin analizine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, ayrıntılı ve derinlemesine veri toplama, katılımcıların bireysel deneyimlerini ve bakış açılarını doğrudan öğrenme, mevcut durumları anlama ve açıklama amacıyla nitel araştırma yaklaşımı kullanılmıştır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2009).

2.2. Katılımcılar

Araştırmaya katılan ergenlerin riskli davranışlarına ilişkin derinlemesine zengin veri toplamak için nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan (Patton, 2002) amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanıldı. Böylece farklı özelliklere (yaş, sınıf, okul, cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey) sahip ergenlerin öz deneyimleri daha kapsayıcı ortak temalar çerçevesinde birleştirilmeye çalışıldı. Araştırmanın katılımcıları, Doğu Anadolu bölgesinde Malatya il merkezinde bulunan 13 farklı lisede okuyan toplam 40 öğrencilerden oluşmaktadır. Öğrencilerin 20’si kız, 20’si erkektir. Yaşları 15 ile 18 ($M= 16.625$; $SD=1.004$) arasında değişmekteydi. Öğrencilerin sınıf dağılımları 9. sınıf ($n=8$; 20%), 10.sınıf ($n=12$; 30%), 11.sınıf ($n=8$; 20%) ve 12 sınıf ($n=12$; 30%) şeklindedir. Riskli davranışlarda cinsiyetin önemli bir faktör olması (Hair vd., 2009) ve karşılaştırmaların yapılabilmesi için eşit sayıda öğrenci katılımcı olarak alındı. Yukarıda bahsedildiği gibi farklı özelliklere sahip olan öğrencilerden gönüllü olanlar tercih edildi.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmanın verileri 2017-2018 yılları arasında yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Öğrencilerle görüşmeler yapılmadan önce okul yöneticileri ve okul danışmanları ile görüşülerek araştırmanın amacı hakkında bilgiler verildi. İkinci aşamada öğrencilere ulaşıldı ve yapılacak olan araştırmanın içeriği ve amacı açıklandı, gönüllü olan öğrenciler seçildi. Bu öğrenciler kendi deneyimlerini paylaşmaya son derece istekliydiler çünkü riskli davranışlar kendileri için heyecan vericiydi. Öğrenciler, riskli davranışlarını anlatmak

ve bu davranışlardan ders çıkardıklarını söylemek için oldukça istekliydi. Araştırmaya katılmaya gönüllü olan öğrenciler için okul danışmanları ile işbirliği yapılarak görüşmelerin yapılacağı gün ve saatler belirlendi. Görüşmeler rehberlik servisinde araştırmacı tarafından yapıldı. Yaklaşık 10-25 dakika arasında süren görüşmelerde ses kaydı alındı ve bire bir transkript edildi. Katılımcıların isimlerini açığa çıkaracak olası bilgiler ve katılımcıların kimlikleri gizlendi. Örneğin bulgular kısmında 4. Katılımcı 17 yaşında bir erkek öğrenci “K4 erkek, yaş: 17” olarak gösterildi. Ergenlerin sergiledikleri riskli davranışların neler olduğunu keşfetmek için hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formunda: (örneğin, “Yaşamınızda son yıllarda ne tür riskli davranışlarda buldunuz? Bu olayı/davranışı ayrıntılı anlatır mısınız? ”). Ana sorudan sonra devam soruları kullanarak (“Ne yaptınız?”, “Nasıl yaptınız?”, “Kimlerle yaptınız?”, “Sonuçları nasıl oldu?”, “Neler hissettiniz?”, “Aileniz bu durumla ilgili nasıl tepkiler verdi?”, “Bu riskli davranışı şu an nasıl değerlendiriyor?” gibi) öğrencilerin neler yaşadıkları daha derin bir şekilde anlaşılmasına çalışıldı. Görüşme formu, ilgili alanyazının ayrıntılı incelenmesi ve riskli davranışlarda bulunma ile ilgili bir çerçeve oluşturulduktan sonra geliştirilmiştir. Örneğin, riskli davranışlarda bulunma da arkadaş etkisinin önemli olduğu bilinmektedir (Erdem, Eke, Ögel & Taner, 2006). Bu bilgi paralelinde “Kimlerle yaptınız?” sorusu görüşme formunda yer almıştır.

2.4. Veri Toplama Süreci

Veri toplama süreci, okul yöneticilerinden izin alınması ve okul danışmanları ile görüşmelerin yapılması ile başladı. Daha sonra öğrencilere ulaşılarak öncelikle araştırmanın içeriği, amacı ve araştırmaya katılan öğrencilerin kimlik bilgilerinin gizleneceğine dair bilgiler paylaşıldı ve gönüllü olan öğrenciler seçildi. Çalışmada etik kurallara uyulmuş olup yapılan görüşmelerde öğrencilerin araştırmaya gönüllü katıldıklarına dair kendi onamları ses kaydı ile alındı.

2.5. Verilerin Analizi

Görüşme transkriptlerinin analizinde, verileri yönetmek, düzenlemek ve görselleştirmek konusunda kolaylık sağlayan NVivo-11 kullanıldı (Jackson & Bazeley, 2013). Verilerin analizinde Braun ve Clarke’ın (2006) önerdiği tematik analiz prosedürü takip edildi. İlk aşamada, araştırmanın yazarı transkriptleri baştan sona herhangi bir kodlama yapmadan okuyarak verilere aşina oldu. İkinci ve üçüncü aşamada, ilk kodların oluşturulması yani veri seti boyunca verinin dikkat çeken özelliklerinin sistematik bir şekilde kodlandı, her bir kodla alakalı olan veriler bir araya getirilerek potansiyel temalar altında birleştirildi. Dördüncü aşamada araştırmanın yazarı, belirlenen genel temalarda yer alan veri içeriklerini tüm verileri karşılaştırarak yeniden kontrol edildi. Son aşamada, temaların içerikleri ve sınırları netleştirilerek diğer temalar ile olası ilişkileri gözden geçirildi ve temalar isimlendirildi. Kodlamalar hem araştırmacı hem de Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalında öğretim üyesi olan ve nitel araştırmalar konusunda çalışmaları olan bir öğretim üyesi tarafından bağımsız olarak yapıldı. Yapılan bu kodlamalar daha sonra karşılaştırıldı ve mutabakat sağlandı.

3. BULGULAR

Yapılan tematik analiz sonucunda çıkan temalar şunlardır: (a) kavga, (b) madde kullanımı (sigara ve alkol alma olarak ele alınmıştır), (c) okuldan kaçma (d) evden kaçma, (e) kopya çekme, (f) öğretmene karşı gelme, (g) intihar. Bu yedi temaya ilişkin bulgular katılımcıların birebir ifadeleri ile aşağıda sunuldu.

Kavga

Yapılan görüşmelerde özellikle erkek öğrenciler arasında en sık deneyimlenen riskli davranışın, farklı nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan kavga etme davranışı olduğudur. Erkek öğrencilerin çoğunluğu riskli davranış olarak “kavga” etmeyi ifade ettiler. Erkek öğrencilerde birinci sırada yer alan kavga, kızlarda ise daha az yaşanmaktadır. Öğrencilerin okuldaki arkadaşları/akranları ile etkili ve sağlıklı iletişim kuramamaları yaşamış oldukları problemleri çözmede sözel ya da fiziksel şiddete başvurmalarına neden olmaktadır. Örneğin küçük bir olayı büyütürken önce sözel olarak başlayan tartışmayı fiziksel şiddete dönüştürdüğünü söyleyen bir erkek öğrenci:

Kavga sözle başladı. Her zamanki her kavga gibi. Sözle başladığı için “küfür edince”, “kötü söz” kullanınca bende ona karşı küfür ettim. Birbirimize girdik ondan sonra. Bu kavga okul içinde arkadaşlarımla oldu. Sonuç yanlış yaptığımı anladım. Gerek yoktu kavgaya küçük bir olaydı büyütmeğe hiç gerek yoktu. Kavga sonrası kötü bir davranış yaptığımı hissettim. Ne gereği

vardı böyle bir şeye. Niye biz arkadaşımınla kötü olalım. Aileme gitti ailem pek bir şey demediler. Biraz işte “nedenini sordular”, “nasıl yaptın”, “niye yaptın” onu sordular onun dışında başka bir şey olmadı. Şuan aynı şekil olsaydı kavga etmezdim sözlü müdahaleye bile girmezdim. (K4 erkek, yaş:17)

Yapılan görüşmelerde kız öğrenciler arasında sıklıkla yaşanan bir durum olmasa da bazı kız öğrenciler arasında da kavganın yaşandığı görüldü. Benzer şekilde iletişimsizlikten/iletişim çatışmasından kaynaklı olarak kavgaya karışan bir kız öğrenci kavga ettiğini şu şekilde belirtti:

Eski arkadaşımınla yaptım. Yakın olduğum arkadaşımınla kavga ettik. O da şey iftira atma üzerine hani laf taşıma üzerine oldu. “Yaptın mı?” dedim. “Yaptım” dedi. Küfürlü konuşmalar geçti aramızda. O kadar. Onda sonra zaten rehberliğe geldik. Rehberlikte anlaştık ve geri döndük. Şuan da konuşmuyoruz. Hayal kırıklığı hissettim. Olmaması gereken bir şeydi. Kimseye bu kadar güvenmemem. Gerektiğini öğrendim doğrusu. Şu an da konuşmuyoruz. Yüz yüze bakmıyoruz. O beni görünce kafasını çeviriyor. Ben onu görünce kafamı çeviriyorum. Öyle. K7 kız, yaş:16)

Madde kullanma

Yapılan görüşmelerde öğrenciler arasında en sık deneyimlenen riskli davranışın madde (sigara ve alkol) kullanımı olduğudur. Öğrencilerin zorlayıcı yaşam olayları ile karşı karşıya kaldıkları ergenlik döneminde bu zorlukların üstesinden gelmede etkili stratejiler geliştirememeleri uygun olmayan bir problem çözme yöntemi olarak sigara içme ya da alkol alma davranışlarının gelişmesine neden olmaktadır. Annesi ve babası arasındaki ilişkinin iyi olmadığı dönemde sigara ve alkol kullanmaya başladığını söyleyen bir kız öğrenci:

Ben sigarayı arkadaşlarımdan öğrendim. Alkolü teyzemden öğrendim. O dönemde annem ve babamın kötü olduğu dönemde ben teyzemde kalıyordum. Teyzem o dönemde alkol kullanıyordu çok fazla kullanmadım Allaha çok şükür bu huyumu bir yıldır bıraktım ama tabi onlarında etkisi de oldu. Zaman geçince insan büyüyor. Yaptığın davranışların yanlış olduğunu anlıyor insan (K6 kız, yaş:18).

Benzer şekilde yaşamının sıkıntılı olduğunu hissettiği bir dönemde alkol kullandığını söyleyen bir erkek öğrenci:

Ya bunu arkadaşlarımla birlikte yaptım. Tek değildim aslında şöyle alkol aldım işte okula geldim. Demek ki öğretmenin fark edeceği şekilde içmişiz. Kendi irademizi kaybetmişiz. O zamanlar çok sıkıntılı bir süreçti. Yani kendimi alkolde teselli ettim. Arkadaşlarımla beraber onların teklifi üzerine alkol kullandım. Yani o sorunlardan bir nebze beni uzaklaştırıyordu. Öğretmenlerim aileme haber verdi işte onlarda geldiler.....Ailenin haberi olması yani bu süreçteki ruh halim yani zaman geçtikçe pişman olmaya başladım aslında. Evet şuanda çok pişmanım. Ama o şartlarda olsam yine aynı şekilde davranırdım. Çünkü o zamanlar boşluktaydım. Her şeyden bıkmıştım. Bu yüzden kendimi alkole verdim (K6 erkek, yaş18)

Ergenlik döneminde alkol almayı büyümenin ve bir yetişkin olmanın göstergesi olarak algılayan bir kız öğrenci bunu “kendime göre yaşıyorum” ifadesiyle şu şekilde açıklamıştır:

Riskli davranışlardan yaptığım şey alkol kullandım birkaç kez ama bu ailemin bilgisi halinde. Yani şöyle mesela yılbaşlarında bir eğlence oluyor mesela diyelim. Bunu ailem arasında yapıyorum. Dışarıda değil. Bu şekilde. Alkol kullanmamda arkadaşlarımla falan hiçbir etkisi olmuyor bana yani ben kendim istediğim için. Kendime göre yaşıyorum aslında yaşıyorum genel olarak o yüzden pek etkisi olmuyor bana (K15 erkek, yaş:18).

Evden kaçma

Yapılan görüşmelerde öğrenciler arasında deneyimlenen riskli davranışlardan bir diğeri de, farklı nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan evden kaçma davranışı olduğudur. Genellikle aile içerisinde anne-baba arasında yaşanan anlaşmazlıklar/kavgalar ya da aile üyeleri arasında yaşanan çatışmalar/tartışmalar ergenlerin evden kaçmalarına neden olabilmektedir. Yapılan görüşmelerde katılımcı öğrencilerin evden kaçma kavramı yerine evden uzaklaşma kavramını kullanmayı da tercih ettikleri görülmüştür. Evde annesiyle yaşamış olduğu tartışmalardan sonra evden uzaklaşmak istediğini söyleyen bir erkek öğrenci:

Bulundum. Kavga içerisinde bulundum baya. Yani çevremde uyuşturucu kullananlar var. Ama ben tabi onlardan ortamdaki uzak durmaya çalıştım. Ama çoğu arkadaşım o işlerin içinde olduğu için benim de hemen girme riskim var ama. Ama ben uzak durmaya çalışıyorum hep. Kavga oldu. Evden kaçma, evden kaçma değil de bazen ailede tartışma oldu mu annemle (babam olmadığı için annemle yaşıyorum) geceleri bazen dışarı çıkıyorum tek başıma. Ama tabi yine geri geliyorum eve. Biraz uzaklaşıp geri gelme demek daha iyi olur (K8 erkek, yaş:17).

Benzer şekilde anne ve babası arasında yaşanan ailevi problemler ve yaşanan kavgalardan dolayı eve gitmeye başlayan ve bir kerede hiç gitmediğini söyleyen bir kız öğrenci:

Şöyle benim annem ve babam biraz ailevi açıdan sıkıntı çekiyordu. İki seneye kadar hatta iki yıl boyunca sürdü bu ve hani şöyle ben bir erkek arkadaşım vardı. Dört yıl boyunca sürdü onunla da bitti o sırada ailemin de kötü kavgaları oluyordu. Ondan sonra birkaç gün işte eve geç gidiyordum çoğu zaman işte bir kere eve hiç gitmedim. En yakın arkadaşım da kaldım. Pişman oldum ama gittim. Anne ve babam anlayamıyorlardı o yüzden bunalıyorum. (K13 kız, yaş:18).

Bir kız öğrenci ise yapmış olduğu hatalı davranış nedeniyle ailesiyle yüzleşmekten korktuğu için eve gitmek istememesini şu şekilde ifade etti:

Biz okul tuvaletinde sigara içiyorduk arkadaşlarla. Sonra bizim coğrafya öğretmenimiz nöbetçiydi yakaladı bizi hepimizin babamızı çağırdı yani velilerimizi çağırdı. Benim velim babam annem gelmiyor. İmmmm sonra ben o gün eve gidemedim. Şey vardı bizim sınıfta bir kıza kaçtım hani kızmasınlar diye. Aramadım da telefonumu da kapattım baya bir merak ettiler. Öyle. Yani gitmek de istedim eve gitmemek de istedim..... Aramalarını da bekledim. Affetmelerini bekledim. Gitsen çok kızarlardı. Hani ceza alırdım belki babam bana tokat falan da atabilirdi öyle düşünüyorum (K10 kız, yaş:17).

Okuldan kaçma

Yapılan görüşmelerde riskli bir davranış olarak deneyimlenen okuldan kaçma davranışı katılımcılar arasında yer alan kız öğrenciler arasında daha fazla yaşanan bir durumdur. Okula gitmeyi istememek, dışarda gezmek, velinin okula çağrılmasından korkma ya da okuldan ayrılmasını gerektirecek bir durumla karşı karşıya kalmak ergenlerde okuldan kaçma davranışının gelişmesine neden olmaktadır. Okula gitmek istemediği için okuldan kaçarak riskli bir davranışta bulunduğu söyleyen bir öğrenci bu durumu şu şekilde ifade etti:

Herhangi bir şey yapmadım. Okuldan kaçtım sadece. Okuldan yarım gün kaçtım sadece öğleden sonra. Gitmek istedim gittim. Ailem devamsızlığımı biliyor zaten sorun olmadı. İyi bir şey değil yaptığım ama her zaman yaptığım bir şey de değil (K12 kız, yaş:17).

Sadece gezmek amacı ile okuldan kaçtığını söyleyen bir kız öğrenci:

Okuldan kaçtım. Okuldan kaçma sebebim arkadaşlarımızla gezmekti (K7 kız, yaş:17)

Arkadaşına yardımcı olmak amacı ile okuldan kaçtığını söyleyen bir erkek öğrenci:

Bir arkadaşımızı, başka liseden gelen öğrenciler biraz hırpalamışlar. Bizde arkadaşımızı öyle görünce okulun dışına çıktık (okuldan kaçtık) onların yanına gittik. Kavga filan etmedik ama okula gelirken yakalandık. Dışarı çıktık diye disiplin cezası aldık (K7 erkek, yaş:18).

Kopya çekme

Yapılan görüşmelerde öğrencilerin deneyimledikleri riskli bir davranışın da kopya çekme olduğu görülmüştür. Milli Eğitim Bakanlığının okullarda ortaöğretim kademesinde uyguladığı Disiplin Yönetmeliğine göre kopya çekme davranışı bir disiplin suçudur ve bu davranışta bulunduğu tespit edilen öğrenciler kınama cezası almaktadır. 19.1.2007/26408 sayılı Millî Eğitim Bakanlığı ortaöğretim kurumları ödül ve disiplin yönetmeliğinin 12. Maddesi a bendinin 12. fıkrasında “Kopya çekmek veya çekilmesine yardımcı olmak” şeklinde ifade edilmiştir. Disiplin cezası almaya neden olduğu için kopya çekmenin riskli bir davranış olduğunu düşünen bir kız öğrenci bu durumu şöyle ifade etti:

Okul kurallarına uymadım. Okul kurallarına uymadım derken biraz içini açıyorum istediğiniz gibi. Okuldaki giyim tarzı hani okul kıyafetleri, okul kıyafetlerini giymiyorum. Sonra kopya çekiyorum. Bu tarz şeyler. (K5 kız, yaş:18)

Benzer şekilde bir erkek öğrencide:

Yazılıya çalışmamıştım. Sıfır alacaktım. Sevdiğim bir hocaydı, dersi, yani yazılı.... Telefonda kopya çekerken yakalandım. Pişman oldum. Üzüldüm. Yani okuldaki kariyerimi zedeledim. Pişmanlık yaşadım.....Pişmanlıktan olsun, hocalara karşı mahçubiyetimden olsun bir daha kopya çekmedim (K5 erkek, yaş:17).

Öğretmene karşı gelme

Yapılan görüşmelerde öğrenciler arasında deneyimlenen riskli davranışlardan bir diğerinin de, farklı nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan öğretmene karşı gelme davranışı olduğudur. Milli Eğitim Bakanlığının okullarda ortaöğretim kademesinde uyguladığı Disiplin Yönetmeliğine göre öğretmene karşı gelme davranışı bir disiplin suçudur ve bu davranışta bulunan öğrenciler okuldan kısa süreli uzaklaştırma cezası almaktadır. 19.1.2007/26408 sayılı Millî Eğitim Bakanlığı ortaöğretim kurumları ödül ve disiplin yönetmeliğinin 12. Maddesi b bendinin 6. fıkrasında “Öğretmenlere, eğitici personele, yöneticilere, memurlara, diğer görevliler ile ziyaretçilere hakaret etmek, karşı gelmek ve görevlerini yapmalarına engel olmak’ şeklinde ifade edilmiştir. Öğrenciler disiplin cezası almaya neden olduğu için öğretmene karşı gelmenin riskli bir davranış olduğunu

düşünmektedirler. Öğretmenine karşı geldiği için disiplin cezası alan bir erkek öğrenci bu durumu şu şekilde ifade etti:

Evet aldım. Daha önce uzaklaştırma cezası almıştım. Derste yaptığım kötü davranıştan dolayı. Derste otururken öğretmenime sert tepki gösterince.. Disiplin konusu geçince kendimi kötü hissettim, gittim özür diledim ama kabul etmedi.... Çok pişmanım. (K12 erkek, yaş:16).

Müdür yardımcısı ile tartışma yaşadığını ifade eden bir kız öğrenci:

Aslında müdür yardımcısı ile bir tartışmam olmuştu. Biraz hatta velimi çağırmıştım. Bana karşı yapmış olduğu ayrımcılıklardan dolayı sonra velim geldi ben gene okuldan kaçtım. Müdür yardımcısı ile bir tartışma geçmişti di aramızda yani velime yanlış bir şey söylemişti (K13 female, aged:18 yaş).

Okulda öğretmenleri ile hoş olmayan diyaloglara girdiğini ifade eden bir erkek öğrenci disiplin cezası aldığı şu şekilde belirtti:

Kavga okulda yan sınıfın öğrencileriyle oldu. Toplu bir kavgaydı zaten.....Sonra da toplu olarak disipline gittik işte aileler geldi. Çok etkiledi aile yaşamımı. Çok kötü şeyler hissettim yani ailemin bana gösterdiği tepki. Yani pişman oluyor insan. Ailemin hiçbir alakası yok yani benim yapım böyle aile ile alakası yok. Yani ben yaptığımı pişmanım. Yani şimdi oluyor da kendimi kontrol edemediğim için. İyi bir şey diyemem buna (K11erkek, yaş:18).

İntihar

Yapılan görüşmelerde bir kız öğrenci “riskli bir davranış” olarak intihar girişiminde bulunduğunu ifade etti. Ailesi ile yaşadığı iletişim problemleri ve ailesinin kendisini anlamadığını düşünmesi akabinde yaşanan süreklilik arz eden tartışmalar nedeniyle yaşamına son vermek istediğini ve hap içerek intihar girişiminde bulunduğunu ve yaptığı bu davranıştan ötürü pişmanlık hissettiğini, ailesini bu durumun çok üzdüğünü söyleyen kız öğrenci:

En son iki yıl önce hap içerek intihar girişiminde buldum. Ama sonrasında pişman oldum bunu yaptığım için. Ailemle aramda olan iletişim bozukluklarından dolayı böyle bir şey düşündüm. Ailemle yaşadığımız sorunlar, anlaşılamama, sürekli kendini açık ifade edememe veya sürekli tartışmalardan dolayı sürükleyici bir hal aldığı için böyle bir girişimde buldum. Annem beni psikolojisi bozuk olarak değerlendirdi. Daha önce doktora gittim. Bunun hakkında tedavi gördüm. Bu tedavi sonucunda aslında bir anlık bir hataymış. Sürekli yapabileceğim bir şey değil. Ailem babam yani üzüldüler.... pes ettiğim için böyle bir şey yaptım. Düşününce saçma geliyor (K18 kız, yaş:15).

Yapılan tematik analiz sonucunda katılımcıların, riskli davranışları içerisinde yer alan intihar dışındaki kavga, madde kullanımı (sigara ve alkol), evden kaçma, okuldan kaçma, kopya çekme, öğretmene karşı gelme gibi davranışların daha sıklıkla yaşandığı görüldü.

4.TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu araştırmanın amacı, lise dönemi ergenlerinin deneyimlemiş oldukları riskli davranışları keşfetmektir. Bu araştırmadan elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, lise dönemi ergenlerinin deneyimlemiş oldukları riskli davranışların kavga etme, madde kullanma, okuldan kaçma, evden kaçma, kopya çekme, öğretmene karşı gelme ve intihar olduğunu göstermektedir. Alanyazında ergenlik dönemindeki riskli davranışların neler olduğunun araştırılması önerilmektedir (Kipping ve diğerleri, 2012; Hair ve diğerleri, 2009). Bu araştırmada alanyazındaki öneriler ışığında lise dönemi ergenlerinin riskli davranış olarak neler yaşadıklarının keşfedilmesi amaçlanmıştır.

Ergenlik dönemi; fiziksel, bilişsel ve psiko-sosyal gelişimlerin kısa süre içerisinde yoğun bir şekilde yaşandığı bir geçiş dönemidir (Boyd, Bee & Johnson, 2006). Ancak bu geçiş dönemi her zaman sorunsuz değildir. Bu dönemde ergenler gelişim dönemlerine özgü olarak yaşamış oldukları sorunlarla ya da problemlerle mücadele ederken zaman zaman etkili çözüm yolları üretememektedirler. Etkisiz olan bu çözüm yollarından birisi de şiddettir. Okul bağlamında şiddet öğrencinin bir başkasına fiziksel zarar verme eylemidir (Henry, 2000) ve bu konuda yapılan araştırmalara baktığımızda kavganın ergenler arasında sıklıkla yaşandığı görülmektedir (Savi Çakar ve diğerleri, 2015; Ögel, Tarı & Eke, 2006). Ergenlerin kavga sebepleri ise akranları ile yaşadıkları iletişim çatışmalarıdır. Ergenler okulda arkadaşları ile daha çok zaman geçirdikleri için sıklıkla çatışma yaşamaktadırlar (Amichai Hamburger, Kingsbury & Schneider, 2013). Öğrenciler okulda arkadaşları ile yaşamış oldukları problemlerde sağlıklı iletişim kuramadıkları için yaşanan çatışmaları çözmek konusunda

çoğunlukla fiziksel şiddete (kavga) başvurmaktadırlar (Johnson & Johnson, 1994). Dolayısıyla ergenlerin okulda sıklıkla yaşamış oldukları çatışmalarda, kullandıkları çatışma çözme stratejilerindeki yetersizlikler ergenlerin akranları ile yaşamış oldukları sorunların çözümünde çoğunlukla şiddete başvurmalarına neden olabilmektedir. Araştırmalar erkeklerin kızlara göre çatışma durumlarında daha çok şiddete başvurduklarını göstermektedir (Arslan, Hamarta, Arslan & Saygın, 2010; De Wied, Branje & Meeus, 2007; Yavuzer, Karataş & Gündoğdu, 2013). Bu araştırmada da benzer şekilde ergenlerin arkadaşları ya da akranları ile aralarında yaşanan çatışmalarda (kızlara oranla erkeklerde daha sıklıkla) etkili iletişim kurmak yerine sözel yada fiziksel şiddete başvurdukları ve yaşanan bu olayın sonrasında pişmanlık duygularını yoğun bir şekilde yaşadıkları görülmüştür.

Araştırmalara göre genellikle ergenlik döneminde sigara kullanımı başlamaktadır (Doğan & Ulukol, 2010). Ülkemizde sigaraya başlama yaşının 13-17 arasında değiştiği (Akgül & Kutluk, 2015), ilk kez alkol kullanımının ise % 18.6 ile 14 ve daha küçük yaşta başladığı belirtilmektedir (TÜİK, 2012). Bu araştırmada da ergenlerin farklı nedenlerle sigara ve alkol kullandıkları görülmüştür. Alanyazında sigaraya kolay ulaşma, akranlardan kaynaklanan sosyal baskı (Bilgiç & Günay, 2014; Yörükoğlu, 2011), bağımsızlık ihtiyacı ve büyümenin işareti sayılması, strese karşı rahatlatıcı olması (Tanrıdağ, 2000) gibi etkenler sigaraya başlama nedenleri arasında yer almaktadır. Taşçı, Atan, Durmaz, Erkuş ve Sevil'e (2005) göre duygusal ilişkinin sona ermesinin, ebeveyni örnek almanın ve arkadaş ortamının alkol almada etkili olduğu belirtilmektedirler. Akranları ile yaşadıkları sorunlarını sağlıklı bir şekilde çözüme ulaştıramadıklarını paylaşan ergenlerin aynı zamanda zorlayıcı yaşam olayları ile de karşı karşıya kaldıklarında da benzer şekilde etkili stratejiler geliştiremedikleri ve bir problem çözme yöntemi olarak madde kullandıkları görülmektedir. Bu araştırmada da kimi ergen yaşamındaki sıkıntılardan kurtulmak için, kimi ergen aile içindeki çatışmalardan kaçmak için, kimi ise büyümüş olmanın bir göstergesi olarak madde kullandıklarını ifade ettiler. Ayrıca madde kullanan ergenlerin bir kısmı bu davranışın yanlış olduğuna dair bir değerlendirmede de bulundular.

Ergenler evde yaşananlara tahammül edemedikleri ya da dayanamadıkları durumlarda evden kaçmayı düşünebilmektedirler. Aile içinde yaşanan olumsuzluklar bazen ergenin içinden çıkamayacağı bir hal alabilir bazen de ergenlerde aileden uzaklaşma düşünceleri oluşabilir (Dönmez, 2007). Thompson, Bender, Windsor, Cook ve Williams (2010), evden kaçmayı, ailesinin izni olmadan evden uzaklaşma durumu olarak kavramlaştırmaktadır. Alanyazında, evden kaçmanın genellikle dayanılmaz durumlarla karşı karşıya kalan ergenler için son çare olduğu belirtilmektedir (Schaffner, 1998). Birçok faktör ergenlerin evden ayrılmasına neden olsada aile içinde yaşanan anlaşmazlıklar en önemli neden olarak belirtilmektedir (Hyde, 2005). Ulusoy, Demir ve Baran'ın (2005) lise son sınıf öğrencileri üzerinde yapmış oldukları araştırmalarında aile içi ilişkiler, aile içi şiddet, ergenin sosyal ilişkilerinde yaşadığı problemler ile evden kaçma davranışı arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Bu araştırmada da benzer şekilde anne-baba arasında yaşanan anlaşmazlıklar ya da aile üyeleri arasında yaşanan çatışmaların (ebeveyn-çocuk) ergenlerin evden kaçmalarına ya da evden uzaklaşmak istemelerine neden olduğu görülmüştür. Ergenlerin evden kaçma davranışı sonrasında pişmanlık duygularını yoğun bir şekilde yaşadıkları görülmektedir.

Lise dönemi ergenlerinde en çok gözlenen riskli davranışlardan biriside okuldan kaçmadır (Savi Çakar ve diğerleri, 2015). Okuldan kaçma, ailenin ve okulun bilgisi ya da izni olmadan okula gitmeyen; okula gitmediği zaman evde kalmayan ve okula geç gitme, okuldan erken ayrılma veya tüm gün okul aktivitelerine katılmama biçiminde kendisini ortaya koyan bir durumdur (Kardaş, Kardaş & Bildik, 2018). Okuldan kaçan ergenler genellikle okulu sevmeyen, okul başarısı düşük ve ilgisiz öğrenciler olarak değerlendirilmektedir (Bahalı & Tahiroğlu, 2010). Bu araştırmada benzer şekilde okula gitmek istemeyen ergenlerin okuldan kaçtıkları görülmüştür. Ayrıca okula gitmediği zaman evde kalmayarak dışarıda gezmeyi istemek ve velisinin okula çağrılmasından korkmak (özellikle otoriteyi aşırı kullanan baskıcı ebeveynler) gibi nedenlerle de ergenlerin okuldan kaçtıkları görülmüştür.

Yapılan araştırmalarda ergenlerde görülen riskli davranışlardan birisininde kopya çekme olduğu (Çetin, 2007; Güney ve diğerleri, 2006) ve ergenler arasında yaygınlığında giderek arttığını göstermektedir (Murdock, Hale & Weber, 2001). Kopya çekme eylemi, ortamda bulunan herkesi dolaylı olarak etkileyebilmekte (Seven &

Engin, 2008) ancak en büyük etkiyi istenmeyen bu davranışı yapan kişi üzerinde göstermektedir (Çetin, 2007). Evans ve Craig (1990) çalışmalarında kopya çekme davranışının ortaokul öğrencilerinde % 61 ve lise öğrencilerinde % 71 oranında yaşandığını ve bu oranın oldukça yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Birçok faktör ergenlerin kopya çekmesini etkiliyor olmasına rağmen en önemli faktörün başarısızlık korkusu olduğu vurgulanmaktadır (Anderman, Griesinger & Westerfield, 1998). Bu çalışmada da benzer şekilde Disiplin Yönetmeliğine göre kopya çekme davranışı disiplin cezası alınmasına neden olan bir suç niteliği taşıyor olmasına rağmen ergenler bu davranışı deneyimlediklerini belirtmişlerdir.

Okullarda ergenlerde görülen riskli davranışlardan birisinin de öğretmene karşı gelmek olduğu belirtilmektedir (Celep, 2002; Erdoğan, 2002). Güney, Erten, Atalan ve Çok (2006) ergenlerin risk alma davranışlarını inceledikleri çalışmalarında okulda disiplin suçu bağlamında öğretmene karşı gelme davranışının olduğunu vurgulamaktadırlar. Benzer bir çalışmada Aydın (2001) öğretmene yönelik disiplin sorunları grubunda öğretmene karşı gelme, öğretmeninin sözünü kesme davranışlarının yer aldığı bulgusuna ulaşmıştır. Ayan'ın (2010) ergenlerde yapmış olduğu çalışmada öğrencilerin %16.7'si öğretmenleriyle tartıştığını belirtmiştir. Bu çalışmada da benzer şekilde Disiplin Yönetmeliğine göre öğretmene karşı gelme, öğretmenle tartışma disiplin cezası alınmasına neden olan bir suç niteliği taşıyor olmasına rağmen ergenlerin bu davranışı deneyimledikleri görülmüştür. Öğretmenleri ile tartışmaya giren öğrenciler ise bu durumdan pişmanlık hissetmektedirler.

Çocuklukta nadir olarak görülmesine rağmen intihar davranışının görülme sıklığı ergenlik dönemiyle birlikte artmaktadır (Eskin, 2000). Birçok ülkede, ergenlerin intiharı, 1960'lardan 1990'ların başına kadar belirgin bir şekilde artmış ve ölümlerin önemli nedenlerinden birisi olmuştur (WSO, 2002). İntihar düşüncesi, kendisine zarar verme veya kendini öldürme düşüncelerini ifade ederken, intihara teşebbüs ise ölümle sonuçlanan veya kendi kendine zarar veren yıkıcı bir eylemdir. Dolayısıyla intihar, ölümle sonuçlanan ve yıkıcı bir eylem olma özelliğine sahiptir (Bridge, Goldstein & Brent, 2006). TÜİK 2013 yılında İzmir ilinde yaptığı çalışmada (İzmir İl Emniyet Müdürlüğü ve İzmir İl Jandarma Komutanlığının sorumlu olduğu yerleşim yerlerinde meydana gelen intihar girişimi olaylarına ait kayıtlara göre), yaş grubuna göre intihar girişimlerinin % 30.35'inin 15-19 yaş aralığındaki kız ergenler arasında olduğu, erkekler arasında ise bu oranın % 17.64 olduğu ve aile geçimsizliğinin % 33.59 oranı ile intihar girişimini etkileyen en önemli neden olarak vurgulanmıştır. Bu çalışmada da benzer şekilde bir kız öğrenci aile içerisinde yaşanan tartışmalar ve özellikle ebeveynleri ile yaşadıkları çatışmalar nedeniyle intihar girişiminde bulunduğunu ve yapmış olduğu bu davranıştan pişmanlık duyduğunu ifade ettiği görülmüştür.

Bu araştırmanın, ergenlik döneminde özel bir öneme sahip olan lise dönemi ergenlerinin deneyimlemiş oldukları riskli davranışların neler olduğunu hem anlamamıza hem de bu davranışların nedenlerine ilişkin de kullanışlı bilgilere ulaşmamıza katkı sağladığı söylenebilir. Araştırmada elde edilen bulgulara dayalı olarak şu öneriler geliştirilebilir:

1- Araştırmada, ergenlerin gelişimsel olarak yaşayabilecekleri zorlukların yanında hem akranları hem de ebeveynleri ve öğretmenleri ile yaşamış oldukları çatışmaların önemli olduğu görülmüştür. Dolayısıyla hem öğretmenlerin hem de ebeveynlerin ergenlerle iletişim kurarken daha sabırlı, özenli ve anlayışlı yaklaşımları önerilebilir.

2- Ergenlerin (ebeveynleri, öğretmenleri, akranları) yaşayabilecekleri çatışmaları etkili bir şekilde çözebilmeleri için okul danışmanlarının okullarda çatışma çözme stratejileri ile ilgili grup rehberliği etkinlikleri ya da psiko-egitim programları düzenlemeleri önerilebilir.

3- Ergenlik döneminde yaşanabilecek kavga, sigara kullanma, alkol kullanma, öğretmene karşı gelme, okuldan kaçma, evden kaçma gibi riskli davranışlar ve bu davranışların sonuçları hakkında bilgi verici çalışmaların okullarda yapılması önerilebilir. Yine bu kapsamda hem okuldaki öğretmenlerin hem de okul danışmanlarının öğrencilerde farkındalık oluşturabilecek broşürler hazırlamaları, okulun web sayfasını ve okul panolarını kullanmaları önerilebilir.

4- Okul danışmanlarının hem öğretmenler hem de ebeveynlere yönelik "riskli davranışlar, aile içi iletişimin önemi" ilgili eğitim programı düzenlemeleri önerilebilir.

5- “Okuldan kaçma”, “öğretmene karşı gelme”, “kopya çekme” gibi okulla ilişkili olan riskli davranışları azaltabilmek için öğrencilerin okula olan bağlılıklarını geliştirecek ve akademik başarılarını artırabilecek müdahale programlarının geliştirilmesi önerilebilir.

Bu araştırma, nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan amaçlı örnekleme yöntemi ile seçilen ergenlik döneminde bulunan 40 lise öğrencisi üzerinden gerçekleştirildi. Nitel araştırmalar için bu sayı yeterli olsa da elde edilen bulguların Türkiye’nin Doğusunda bulunan Malatya ilinde okuyan öğrencilerden oluştuğu ve ergenlerin deneyimledikleri riskli davranışların neler olduğunun bu katılımcı grup üzerinden genellemenin zor olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca araştırmadan elde edilen bulgular Malatya ilinde eğitim gören lise öğrencilerini kapsadığından dolayı araştırmadan elde edilen bulgularının farklı sosyolojik yapıya sahip bölgelerde değişebileceği düşünülmektedir. Örneğin; uyuşturucu madde kullanımı, istenmeyen gebelikler ve cinsel yolla bulaşan hastalıklar, adli suçlar (hırsızlık gibi) da alanyazında riskli davranışlar olarak tanımlanıyor olmasına rağmen araştırma bulguları arasında bu tür riskli davranış örnekleri ile karşılaşmamış olmamız da bölgeler arasında farklılıklar olabileceği düşünülmektedir. İleride yapılacak araştırmalarda farklı coğrafi bölgeler arasında karşılaştırmaya yönelik yapılacak çalışmalar ile bu konudaki sınırlılıklar giderilebilecektir. Buna ek olarak, katılımcılar riskli yaşam deneyimlerini paylaşırken, kendilerini açık ve samimi bir şekilde ifade etmemiş olabilirler. Bu durumda araştırmanın bir diğer sınırlılığını oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akgül, S., & Kutluk, T. (2015). Çocuk ve ergenlerde tütün kontrolü. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 24, 1-5. tutuneksper.org.tr/files/mevzuat/STED
- Alexander, C. S., Kim, Y. J., Ensminger, M., Johnson, K. E., Smith, B. J., & Dolan, L. (1990). A measure of risk taking for young adolescents: reliability and validity assessments. *Journal of Youth and Adolescence*, 19(6), 559-569. <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/BF01537176.pdf>
- Amichai Hamburger, Y., Kingsbury, M., & Schneider, B. H. (2013). Friendship: An old concept with a new meaning?. *Computers in Human Behavior*, 29(1), 33-39. <http://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2012.05.025>
- Anderman, E., Griesinger, T., & Westerfield, G. (1998). Motivation and cheating during early adolescence. *Journal of Educational Psychology*, 60, 84-93. files.eric.ed.gov/fulltext/ED408557.pdf
- Aras, S., Günay, T., Özcan, S., & Orcin, E. (2007). İzmir ilinde lise öğrencilerinin riskli davranışları. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 8(3), 186-196. <https://search.proquest.com/openview/14164078315>
- Arslan, H. N., Terzi, Ö., Dabak, Ş., & Pekşen, Y. (2012). Samsun il merkezindeki lise öğrencilerinde sigara, alkol ve madde kullanımı. *Erciyes Tıp Dergisi*, 34(2), 79-84. doi: 10.5152/etd.2012.19
- Arslan, C., Hamarta, E., Arslan, E. & Saygın, Y (2010). An investigation of aggression and interpersonal problem solving in adolescents, *Elementary Education Online*, 9 (1), 379-388. <http://ilkogretim-online.org.tr>
- Ayan, S. (2011). Okulda disiplin cezası alma, ailede şiddete uğrama. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 12(2), 137-142. https://www.researchgate.net/profile/Sezer_Ayan/publication/288250067_
- Aydın, B. (2001). *İlköğretim okullarında sınıf disiplininin sağlanması*. Doktora tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Aygen, M., & Açıık, Y. (2014). Elazığ ilinde gençlerde şiddete başvurma ya da maruz kalma sıklığı, etkileyen faktörler ve öfke ile ilişkisi. *Kocaeli Tıp Dergisi*, 3(3), 8-17. <https://www.journalagent.com/kocaelitip/pdfs/KTD-44154->
- Bahalı, K., & Tahiroğlu, A. Y. (2010). Okul reddi: Klinik özellikler, tanı ve tedavi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2(3), 362-383. <http://eds.b.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=8e5c2279-6578-48b5-818c-c01cee87ad8f%40sessionmgr103>
- Balkaya, A. & Ceyhan, E. (2007). Lise öğrencilerinin suç davranışı düzeylerinin bazı kişisel ve ailesel nitelikler bakımından incelenmesi. *Aile ve Toplum Dergisi*, 9(3), 13-27. <https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/30385206>
- Bilgiç, N., & Günay, T. (2014). Ergenlerin sigara bırakma konusunda desteklenmesinde bir yöntem: Akran eğitimi. *Türk Toraks Dergisi*, 15, 102-105. doi: 10.5152/ttd.2013.27

- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3,77-101. DOI: 10.1191/1478088706qp063oa.
- Bridge, J. A., Goldstein, T. R., & Brent, D. A. (2006). Adolescent suicide and suicidal behavior. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47(3-4), 372-394. doi:10.1111/j.1469-7610.2006.01615.x
- Boyd, D. R., Bee, H. L., & Johnson, P. A. (2006). *Lifespan development*. Boston, MA: Pearson.
- Boyer, T. W. (2006). The development of risk-taking: A multi-perspective review. *Developmental Review*, 26(3), 291-345. doi:10.1016/j.dr.2006.05.002
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (3. baskı). Ankara: Pegem Akademi
- Celep, C. (2002). *Sınıf yönetimi ve disiplin*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Crone, E. A., & Dahl, R. E. (2012). Understanding adolescence as a period of social-affective engagement and goal flexibility. *Nature Reviews Neuroscience*, 13(9), 636-650. doi:10.1038/nrn3313
- Çavuş, F. Ö., Çavuş, U. Y., & Görpelioğlu, S. (2017). Ankara ilindeki ergenlerde riskli davranışların sıklığı, dağılımı. *Turkish Journal of Family Practice*, 21(1), 2-16. doi: 10.15511/tahd.17.00102
- Çetin, Ş. (2007). Üniversite öğrencilerinin kopya çekme davranışlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 75, 129-142. http://dhgm-dot-meb-dot-gov-dot-tr.gateway.web.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/175.pdf
- D'Amico, E. J., Ellickson, P. L., Collins, R. L., Martino, S., & Klein, D. J. (2005). Process linking adolescent problems to substance-use problems in late young adulthood. *Journal of Studies Alcohol*, 66(6), 766-775. <https://www.rand.org/pubs/reprints/RP1278.html?src=mobile>
- De Wied, M., Branje, S. J., & Meeus, W. H. (2007). Empathy and conflict resolution in friendship relations among adolescents. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 33(1), 48-55. doi/pdf/10.1002/ab.20166
- Donovan, J. E., & Jessor, R. (1985). Structure of problem behavior in adolescence and young adulthood. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 53(6), 890-904. doi/10.1037/0022-006X.53.6.890
- Dönmez, E. (2007). *Eviden kaçma davranışı*. In K. Ögel (Ed.), Riskli davranışlar gösteren çocuk ve ergenler: alanda çalışanlar için bilgiler (pp. 421-439). İstanbul:Yeniden Sağlık ve Eğitim Derneği Yayınları.
- Duru, E., & Arslan, G. (2014). Evlenmek amacıyla evden kaçan kız ergenler: Bir olgu bilim çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(41),36-48. <http://turkpdndergisi.com/index.php/pdr/article/view/49>
- Erdem, G., Eke, C. Y., Ögel, K., & Taner, S. (2006). Lise öğrencilerinde arkadaş özellikleri ve madde kullanımı. *Journal of Dependence*, 7(3),111-116. <http://www.bagimlilik.net/>
- Erdoğan, İ. (2002). *Sınıf yönetimi*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Eskin, M. (2000). Ergen ruh sağlığı sorunları ve intihar davranışıyla ilişkileri. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 3(4), 228-234. https://www.journalagent.com/kpd/pdfs/KPD_3_4_228_234.pdf
- Evans, E. D., & Craig, D. (1990). Adolescent cognitions for academic cheating as a function of grade level and achievement status. *Journal of Adolescent Research*, 5, 325-345. doi.org/10.1177%2F074355489053005
- Gordon Larsen, P., Nelson, M. C., & Popkin, B. M. (2004). Longitudinal physical activity and sedentary behavior trends: adolescence to adulthood. *American Journal Preventive Medicine*, 27(4),277-283. doi.org/10.1016/j.amepre.2004.07.006
- Gonzalez, J., Field, T., Yando, R., & Gonzalez, K. (1994). Adolescents' perceptions of their risk-taking behavior. *Adolescence*, 29(115), 701-709. <https://psycnet.apa.org/record/1995-09081-001>
- Güler, N., Güler, G., Ulusoy, H., & Bekar, M. (2009). Lise öğrencileri arasında sigara, alkol kullanımı ve intihar düşüncesi sıklığı. *Cumhuriyet Tıp Dergisi*, 31(4), 340-345. dergipark.org.tr/article-download/imported/1008000182/1008000287.pdf
- Hair, E. C., Park, M. J., Ling, T. J., & Moore, K. A. (2009). Risky behaviors in late adolescence: co-occurrence, predictors, and consequences. *Journal of Adolescent Health*, 45(3), 253-261. doi.org/10.1016/j.jadohealth.2009.02.009

- Henry, S. (2000). What is school violence? An integrated definition. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 567(1), 16-29. doi: 10.1177/000271620056700102
- Hurrelmann, K., & Richter, M. (2006). Risk behaviour in adolescence. The relationship between developmental and health problems. *Journal of Public Health*, 14(1), 20-28. doi.org/10.1080/02673843.2005.9747958
- Hyde, J. (2005). From home to street: Understanding young people's transitions into homelessness. *Journal of Adolescence*, 28(2), 171-183. doi.org/10.1016/j.adolescence.2005.02.001
- Jackson, K., & Bazeley, P. (2013). *Qualitative data analysis with NVivo*. Los Angeles: Sage Publications.
- Jones, V. F., & Jones, L. S. (1998). *Comprehensive classroom management: Creating communities of support and solving problems*. Boston: Allyn and Bacon
- Jessor, R. (1998). *New perspectives on adolescence risk behaviour*. New York: Cambridge Press.
- Kann, L., Kinchen, S. A., Williams, B. I., Ross, J. G., Lowry, R., Grunbaum, J. A., & Kolbe, L. J. (2000). Youth risk behavior surveillance-United States, 1999. *Journal of School Health*, 70(7), 271-285. doi/epdf/10.1111/j.1746-1561.2000.tb07252.x
- Kardaş, Ö., Kardaş, B., & Bildik, T. (2018). Gençlerde okul reddi davranışı: buzdağının görünen ucu. *Türkiye Klinikleri Child Psychiatry-Special Topics*, 4(2), 159-167. https://www.researchgate.net/profile/Omer_Kardas3/publication/328006474
- Kıran Esen, B. (2003). Investigating students' risk-taking behavior and school achievement according to their peer pressure levels and gender. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 2(20), 17-26. https://www.researchgate.net/profile/Binnaz_Kiran-Esen/publication/306356208
- Kipping, R. R., Campbell, R. M., MacArthur, G. J., Gunnell, D. J., & Hickman, M. (2012). Multiple risk behaviour in adolescence. *Journal of Public Health*, 34(1), i1-i2. doi.org/10.1093/pubmed/fdr122
- Körük, S. & Aypay, A. (2017). Ergenlerde riskli davranışların güvensiz bağlanma ve algılanan sosyal destek tarafından yordanmasında psikolojik belirtilerin aracı rolü, *Uluslararası Hakemli Psikiyatri ve Psikoloji Araştırmaları Dergisi*, 8, 23-51. doi: 10.17360/UHPPD.2017.1.001
- Lindberg, L. D., Boggess, S., Porter, L., & Williams, S. (2000). *Teen risk-taking: A statistical portrait*. Urban Institute.
- Michael, K., & Ben-Zur, H. (2007). Risk-taking among adolescents: Associations with social and affective factors. *Journal of adolescence*, 30(1), 17-31. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2005.03.009>
- Milli Eğitim Bakanlığı (2007). Ministry of National Education secondary education institutions award and discipline regulations. 19.1.2007/26408. https://www.sorubak.com/meb-orta-ogretim-kurumlari-odul-ve-disiplin-yonetmeligi_27514.htm.
- Murdock, T. B., Hale, N. M., & Weber, M. J. (2001). Predictors of cheating among early adolescents: Academic and social motivations. *Contemporary Educational Psychology*, 26(1), 96-115. doi.org/10.1006/ceps.2000.1046
- Muslu, G. K., & Aygün, Ö. (2017). Ergenlerin riskli sağlık davranışlarını ve etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 10(4), 242-250. <http://www.deuhyoedergi.org/index.php/DEUHYOED/article/view/468/262>.
- Nesdale, D. & Lambert, A. (2008). Effects of experimentally induced peer-group rejection on children's risk-taking behaviour. *European Journal of Developmental Psychology*, 5, 19-38. doi.org/10.1080/17405620600717581
- Ozakar Akca, S., & Selen, F. (2016). Erkek ergenlerde riskli davranışlar: Bir lise örneği. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 15(3), 206-212. doi: 10.5455/pmb.1-1442334339
- Ozer, E. M., Adams, S. H., Gardner, L. R., Mailloux, D. E., Wibbelsman, C. J., & Irwin, Jr, C. E. (2004). Provider self-efficacy and the screening of adolescents for risky health behaviors. *Journal of Adolescent Health*, 35(2), 101-107. doi.org/10.1016/j.jadohealth.2003.09.016
- Ögel, K., Tarı, I., & Eke, C. Y. (2006). *Okullarda suç ve şiddeti önleme*. İstanbul: Yeniden Yayınları, 17, 9-23.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods* (2th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Pub.

Peltzer, K. (2010). Leisure time physical activity and sedentary behavior and substance use among in-school adolescents in eight African countries. *International Journal of Behavioral Medicine*, 17(4), 271-278. doi.org/10.1007/s12529-009-9073-1

Pharo, H., Sim, C., Graham, M., Gross, J., & Hayne, H. (2011). Risky business: Executive function, personality, and reckless behavior during adolescence and emerging adulthood. *Behavioral neuroscience*, 125(6), 970. doi: 10.1037/a0025768

Richter, M. (2010). *Risk behaviour in adolescence. Patterns, determinants and consequences*. Germany: VS Research.

Sim, T. N. (2000). Adolescent psychological competence: The importance and role of regard for parents. *Journal of Research on Adolescence*, 10(1), 49-64. <http://eds.b.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=1&sid=5a68fe25-da4b-4e13-91c6-c478157cab44%40pdc-v-sessmgr01>

Sasson, H., & Mesch, G. (2014). Parental mediation, peer norms and risky online behavior among adolescents. *Computers in Human Behavior*, 33, 32-38. doi.org/10.1016/j.chb.2013.12.025

Savi Çakar, F. S., Tagay, Ö., Karataş, Z., & Yavuzer, Y. (2015). Lise öğrencileri ile öğretmenlerin riskli davranışlara ilişkin görüşleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(12), 1-13. <https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/41820864>

Schaffner, L. (1998). Searching for connection: A new look at teenaged runaways. *Adolescence*, 33(131), 619-627. <https://search.proquest.com/openview/ef4b758f21bfa31b432cd7efaba47a3b/1?pq-origsite=gscholar&cbl=41539>

Seven, M. A., & Engin, A. O. (2008). Eğitim fakültesi öğrencilerinin kopya çekmeye duydukları ihtiyaç ve kopya çekme sebepleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 121-136. <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423871696.pdf>

Siyez, D. M., & Aysan, F. (2007). Ergenlerde riskli araba kullanma davranışını yordayan psiko-sosyal değişkenlerin değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 145-171. <http://static.dergipark.org.tr/article-download/41d7/12f0/2934/imp-JA45NR69RR-0.pdf?>

Somerville, L. H., Jones, R. M., & Casey, B. J. (2010). A time of change: Behavioral and neural correlates of adolescent sensitivity to appetitive and aversive environmental cues. *Brain and Cognition*, 72(1), 124-133. <https://dx.doi.org/10.1016%2Fj.bandc.2009.07.003>

Telef, B. B. (2014). Ergenlerde olumlu ve olumsuz duygular ile riskli davranışlar arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22(2), 591-604. https://www.researchgate.net/profile/Buelent_Baki_Telef/publication/279994826

Tanrıdağ, R. (2000). Sigara içme davranışı üzerinde denetim odağının etkisinin incelenmesi. *Kriz Dergisi*, 9(1), 21-26. <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/63750/747.pdf?>

Taşçı, E., Unsal Atan, S., Durmaz, N., Erkus, H., & Sevil, U. (2005). Kız meslek lisesi öğrencilerinin madde kullanma durumları. *Bağımlılık Dergisi*, 6(3), 122-128. <http://psikiyatridizini.net/articles.aspx?journalid=5&year=2005&volume=6&number=3>

Thompson, S. J., Bender, K., Windsor, L., Cook, M. S., & Williams, T. (2010). Homeless youth: Characteristics, contributing factors, and service options. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 20(2), 193-217. doi.org/10.1080/10911350903269831

TÜİK, (2013). *İntihar Girişim İstatistikleri*, TR31 İzmir. http://tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=11&KITAP_ID=254

TÜİK, (2018). İstatistiklerle Gençlik. Haber Bültenleri. <http://www.tuik.gov.tr/OncekiHBArama.do>

TÜİK, (2012). İstatistiklerle Gençlik. Haber Bültenleri. <http://www.tuik.gov.tr/OncekiHBArama.do>

Tümer, A., & Şahin, S. (2011). Ergenlerin riskli sağlık davranışları. *Sağlık ve Toplum* 21(1), 32- 38. <http://ssyv.org.tr/wp-admin/uploader/std2011-1/5.pdf>

Tymula, A., Belmaker, L. A. R., Roy, A. K., Ruderman, L., Manson, K., Glimcher, P. W., & Levy, I. (2012). Adolescents' risk-taking behavior is driven by tolerance to ambiguity. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 109(42), 17135-17140. doi.org/10.1073/pnas.1207144109

Uludağlı, N. P., & Sayıl, M. (2009). Orta ve ileri ergenlik döneminde risk alma davranışı: Ebeveyn ve akranların rolü. *Türk Psikoloji Yazıları*, 12(23), 14-24. <http://psk.baskent.edu.tr/research/pekel2009.pdf>

Ulusoy, M. D., Demir, N. Ö., & Baran, A. G. (2005). Ebeveynin çocuk yetiştirme biçimi ve ergen problemleri: Ankara ili örneği. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(3), 367-386. <http://static.dergipark.org.tr/article-download/2d94/2fa1/2c26/imp-JA74UP35DU-0.pdf>

Ünlü, G., Aksoy, Z., & Ersan, E. E. (2014). İntihar girişiminde bulunan çocuk ve ergenlerin değerlendirilmesi. *Pamukkale Tıp Dergisi*, 7(3), 176-183. http://www.journalagent.com/ptd/pdfs/PTD_7_3_176_183.pdf

Ünlü, A., Evcin, U., Yılmaz, H. B., & Dalkılıç A. (2013). İstanbul devlet liselerinde suç ve şiddet yaygınlığı: Okul türlerinin karşılaştırılması. *Anatolian Journal of Psychiatry/ Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 14(2), 251-160. doi.org/10.5455/apd.34494

World Health Organization (1999). Health 21: the health for all policy framework for the WHO European Region <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/272657/9289013494-eng.pdf>

World Health Organization. (2002). *Suicide rates and absolute numbers of suicide by country* http://www.who.int/mental_health/prevention/suicide/

World Health Organization. (2017). Global accelerated action for the health of adolescents (AA-HA!): Guidance to support country implementation. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/255415/9789241512343-eng.pdf>

Yavuzer, Y., Karataş, Z., & Gündoğdu, R. (2013). Ergenlerin çatışma çözme davranışlarının incelenmesi: nicel ve nitel bir çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(28-1), 428-440. static.dergipark.org.tr/article-download/imported/5000048073/5000045394.pdf

YBRSS (2018). Youth Risk Behavior Surveillance-United States, *MMWR Surveill Summ.* 67(8), 1-114. doi: 10.15585/mmwr.ss6708a1

Yörüköglü, A. (2011). *Çocuk ruh sağlığı*, Özgür Yayınları, İstanbul